

JOÃO GUIMARÃES ROSA

Diepe
wildernis:
de
wegen

R O M A N

'Een monument'

- DE VOLKSKRANT

M E U L E N H O F F

Een Braziliaanse plattelandsarts smeedde in 1956 die de verhalen uit de dorpen die hij te paard bezocht, tot een epos vol observaties en zinswendingen die het onvatbare dichter naderen dan welke roman ook.

De vertaling van August Willemsen zal er vast toe hebben bijgedragen dat ik enkele zinnen nog steeds uit mijn hoofd ken. 'Doen dieren niet anders dan heel hard wachten?'

Joao Guimaraes Rosa, *Diepe wildernis, de wegen*.
Vertaald door August Willemsen in 1993

Het leven is gevaarlijk. Het goede te zeer willen, op onzekere wijze willen, kan hetzelfde zijn als het kwade willen, dat om te beginnen. Die mensen! Allen hebben de wereld naar zich toetrokken om de wereld op rijm en in het reine te brengen. p13

God verschijnt niet met een schietijzer in de hand, hij snoert de reglementen niet aan. Waartoe zou hij? Hij laat begaan: dwaas tegen dwaas -op een dag legt een van de twee het af en steekt wat op: een licht. p14

Ik vroeg niets, ik had niets gevraagd. Wie weet, het kon tenslotte zijn, was ik betoverd? Ik betreurde dat ik geen resumé had gevraagd aan Ana Duzura. O, er is een herhaling, die telkens weer in mijn leven terugkeert. Ik maak mijn doortocht door de dingen -en midden in de doortocht zie ik niet!- ik was in mijn gedachten uitsluitend bezig met de plaatsen van vertrek en aankomst. p29

Ziedaar, wat slecht in ons is, maken we altijd anders, om het van ons af te stoten. Wordt er daarom zoveel gepraat? p33

Maar op het punt van inslapen, kruisten elkaar nog twee dingen in mijn gedachten. p42

Vertrouwen, dat weet u, ontleent men niet aan de gedane of ongedane dingen: het omhangt het warme van de mens. p47

Dat doet me huiveren. Hoezo geen God? Als God bestaat, biedt alles hoop: er is altijd een wonder mogelijk, de wereld heeft een oplossing. Maar, als er geen God is, wee ons, dan zijn we verloren in dit af-en-aan, en is het leven stompzinig. Dan staat het gevaar van alle grote en kleine uren voor onze open deur, kunnen we het niet meer op een akkoordje gooien met het toeval. p51

Hoe sponsachtig is het leven. p51

Liefde? Een vogel die ijzeren eieren legt. p51

We leven in een herhaling, en in die herhaling, glibberend en glijdend, zien wij ons in een minieme minuut alweer op een andere tak. We leven altijd in het duister, pas op het allerlaatste ogenblik gaat het zaallicht aan. Ik zeg u, de werkelijkheid ligt niet in het vertrek noch in de aankomst: zij ontvouwt zich voor ons midden in de doortocht. p54

Leven is een duurzame veronachtzaming. p60

Een regenhoos die de aarde onder je ogen opeet. p66

En hij raasde in zodanige woede dat alles wat hij zei waarheid werd. p71

In het werkelijke van het leven, eindigen de dingen met minder vertoon, of eindigen helemaal niet. Beter zo. Streven naar precisie keert zich tegen de mensen in de vorm van fouten. Men moet niet willen. p73

Hij had moedig gesproken, en hoe hij ons nu weer aankeek. p77

Een volkomen logisch man, u kent dat: maakt elke knoop gordiaans. p79

Doen dieren niet anders dan heel hard wachten? p80

De herinnering aan ons leven bewaren we in meerdere fragmenten, elk met zijn teken en betekenis, en ik denk dat ze zich met elkaar niet laten vermengen. In volgorde vertellen volgens de grote lijn, kan echt alleen met zaken van minder belang. Van elke beleving die ik waarlijk heb doorgemaakt, van sterke vreugde of droefenis, zie ik nu dat elk van die keren was als een ander mens. Ik gebeurde, stuurloos. Zo denk ik dat het is, zo vertel ik. p84

En wat ik vertel is niet het leven van een jagunco, maar de materie die daaruit overstroomt. Ik zou willen weten van de angst en van de moed, en van het stuwende dat ons drijft tot het doen van zoveel daden, tot het lichaam geven aan het gebeuren. p85

Tot hij zei, zonder me aan te kijken: "Ik ben heel anders dan iedereen. Mijn vader heeft gezegd dat ik anders moet zijn, heel anders..."
En ik was niet langer bang. Ik? Het stipt ernstige is dit, luistert u goed naar wat ik zeg, luistert u naar meer dan wat ik zeg; en luistert u ongewapend. Het ernstige is dit, van heel de geschiedenis -en daarom heb ik u de geschiedenis verteld-: ik voelde niets. Alleen een omvorming, zwaarwegend. Veel belangrijke dingen hebben geen naam. p93

Maar daar waar elk antwoord onzin is, daar wordt juist de vraag gevraagd. p93

Ik stel me dit alles weer voor ogen en vraag me af: zou het leven ons behulpzaam zijn met bepaalde waarschuwingen? p99

De dag brak aan. Een meidag, met dauw, zei ik al. Zo zijn onze herinneringen. p102

En nu moet ik u vragen: is het in uw leven ook zo? In het mijne, dat zie ik nu, hebben de belangrijke dingen, allemaal, zich voorgedaan gedurende een kort geval van toeval -in het sprongetje dat men maakt zonder te kijken- het geluk of ongeluk van een ogenblik, op een haarbreed na, een draad, een maanhaar van een paard. O, als het niet zo was, als niet elk toeval zo was, welke zou dan mijn daaropvolgend lot zijn? p107

We braken op in de richting van de Zachte Aarde, bijna bij de grens van Grao Mogol. Maar zover kwam ik niet. Op zeker punt van de weg vond ik een betere oplossing voor mijn leven.
Ik vluchte. Plotseling zag ik dat het niet langer kon, een weerzin wurgde mij. p116

U kent dat, men misdoet: de misstap en de wroeging maken geen navertelbare kern. p116

Waarom alles vermelden in vertelling, het minste en geringste? Die ontmoeting van ons viel buiten het redelijkerwijs banale, was hoogst onwaarschijnlijk, als wat men alleen leest in kranten en boeken. Zelfs wat ik u nu vertel heb ik pas later, herinnerend, bijeen kunnen voegen en werkelijk begrijpen -want, op het moment dat gebeurtenissen als deze zich aaneensnoeren, voelt men te meer wat het lichaam in wezen is: het kloppend hart. Waaruit blijkt: de werkelijkheid draait rond en staat opeens, vlak voor ons, stil. p119

Schaamteloosheid heerst op een zo nabije wijze vanzelfsprekend dat men aanvankelijk niet in oprechtheid gelooft zonder achterdocht. p125

Een man als ik, hem maakt in de nabijheid van een vriend de droefheid zwak. Ik wilde werkelijke wanhoop.

Een kalme wanhoop is soms de beste remedie. Die de wereld wijder maakt en de mens vrijlaat. Angst grijpt een mens bij zijn wortels. Ik ging voort. Plotseling, plotseling nam ik een slok van een gedachte -knettering van goud: korrel goud. En ik wist wat de redding was. 131

Zijn vriendschap, die gaf hij mij. En gegeven vriendschap is liefde. Ik reed in gedachten, zoals elke vreugde luidop verlangt: ik dacht om te doen duren. Zoals ook elke vreugde, op hetzelfde moment, de deur opent voor weemoed. Zelfs die -vreugde zonder oorlof, gestuit geboren. Vogeltje valt van teveel willen vliegen, maar blijft zijn vleugeltjes slaan tegen de grond. p134

En deze, die met een slok op ál te oprecht was, een volleerd ruiter bovendien, was Fafaf. Ik maakte kennis. Over hem meer, later. p142

Of iemand kwaad van me gesproken heeft, interesseert me niet. Maar laat niemand het me komen vertellen. p145

Zie daar: in die dagen, in die tijd, moeten tamelijk belangrijke dingen zijn voorgevallen, die ik niet opmerkte, die ik niet waarnam in mijzelf. Zelfs nu zie ik niet duidelijk wat die dingen waren. p151

Vertellen is zeer, zeer moeilijk. Niet vanwege de jaren die verstreken zijn. Maar vanwege de listigheid die sommige voorbije dingen hebben -om te verspringen, van plaats te veranderen. Wat ik gezegd heb, was dat juist? dat was het. Maar zou het dat ook zijn geweest? Nu ben ik daar niet zo zeker van. Het zijn zovele uren vol mensen, zo vele dingen in zo veel tijd, alles verijnd vervlochten. p158

Is de mens gemaakt om alleen te zijn? Ja, maar ik wist het niet. p159

Waarom zou ik (daarover tegen u) liegen? p172

Hij ging vuur maken. En andere gedaanten verschenen, stonden op. Aanstonds zouden enkelen de heuvel af kunnen komen, om water te halen uit de beek. De dwaasheden die ik dacht: zouden ze veel water gebruiken? Zou iemand kunnen verzaken, alleen van angst? Ik joeg de dood niet achterna. Ik ben voorzichtig geboren, en gebleven. p180

Als u zoiets al gezien hebt, kent u het; kent u het niet, hoe zou u het dan kunnen kennen? Er zijn dingen die niet voor te stellen zijn. p181

k nam hem op in mijn armen -onnut. Hij was enkel lichaam. p184l

(...) de raad die Zé Bebelo me een keer gegeven had. En die was: dat het soms noodzakelijk is te veinzen dat men woedend is, maar dat men zichzelf nooit moet toestaan echt woedend te zijn. Want wanneer men woedend is op iemand, dat is het zelfde als goedvinden dat die persoon gedurende die tijd ons denken en voelen regeert; en dat dat een gebrek aan soevereiniteit was, en een grove stommititeit, en zo is het. p202

Nu denk ik, dat ik van alle mensen S. het beste begrijp. p208

Ik wilde haast maken, gaf mijn paard de sporen om, in gemiddelde galop, de andere twee snel in te halen. Maar toen op eens begon mijn paard te filosoferen: het bokte omlaag en bokte omhoog, zwenkte naar de linkerkant van de weg, het scheelde niet veel of het wierp me af. En wat er was, wat het beest had doen schrikken, was een rondfladderend droog blad, dat bijna in zijn ogen en oren woei. Door de wind. De wind die plotseling kwam, kolkend. p209

Aan die dingen dacht ik. Aan hem, Zé Bebelo -moest men altijd denken. Een mens, een zwak iets op zichzelf, ja zelfs week, springend tussen leven en dood, te midden van die harde stenen. Ik voelde het in mijn keel. Kon ik die schuld dragen? Voor ik het wist schreeuwde ik: "Jaco Ramiro wil deze man levend! Jaco Ramiro wil de man levend! Joca Ramiro wil het!..." Ik weet niet waar de opwelling om dat plotseling te roepen vandaan kwam -waar, onwaar, verzonnen. Ik riep het, vastbesloten, en herhaalde het. (...)

Zo zou ik Zé Bebelo misschien kunnen redden. Allen stemden in. Weer ik het, wéét ik het? Nu zult u mij niet meer begrijpen. Het hoe van de dingen. Allen stemden met mij in -en toen, op wonderbaarlijke wijze, maakte mijn geest een sprong. Hoe nu? Maar had ik dan niet alles doordacht, de werkelijkheid van dit alles?! Wat deed ik daar, wat wilde ik nu -dat ze Zé Bebelo levend zouden grijpen, in vlees en bloed, om hem vervolgens te folteren en op hun gemak, op nog veel vreselijker wijze, te vermoorden?! p215

Het was alleen dat deze mooie gedachte mij slechts zwak door het hoofd ging: erin en eruit. p224

Ik wilde een vrouw, ongeacht welke. Er zijn perioden waarin het leven een mens zo verslapt, dat zelfs een oplaaien van kwalijke verlangens, middenin de verkwijning, een weldaad is. p246

Alles deden we zo goed als we konden, en alles uiteindelijk, liep uit op niets. Zou God niet hem die uitreikt tot heilige wraak moeten helpen?! Hij zou het moeten. Waren wij niet sterk van gespoorde en gestaalde moed? Wij waren het. p258

De burití wil dat alles blauw is, en scheidt zich niet van zijn water -hij heeft spiegels. Meester is niet wie aldoor onderwijst, maar wie plotseling leert. Waarom verenigen niet allen zich, om samen te lijden en te overwinnen, eens en voor al? Ik zou graag een stad van geloof willen stichten. p265

Zijn allen gek op deze wereld? Want de mensen hebben maar één hoofd, en de dingen die er zijn en die nog moeten komen zijn er veel te veel, te groot en van te grote verscheidenheid, en zo moeten we nu uit noodzaak onze hoofden groter maken, voor het totaal. Al die gebeurtenissen die zich voordoen, ons intense voelen -dat de winden voortbrengt. Men kan alleen dicht bij iemand leven, en een ander leren kennen zonder kans op haat, indien men liefheeft. p266

Maar deze verzen heb ik voor geen enkel oor gezongen, het zou de moeite niet lonen. Ze gaven me ook geen vertroosting. Ik denk omdat ik ze zelf helemaal had verzonnen. De verdienste die ze hadden moeten hebben trok zich weer in mij terug, als het gedrang van een nog maar net losgelaten kudde, die geschrokken en op hol de kraal weer in wil, zich stotend en schavend aan de toegangspoort. Een gevoel dat ik niet kan verjagen -want ik begrijp zelf niet goed de strekking van dit alles -wat ik wilde en wat ik niet wilde, een geschiedenis zonder eind. De loop van het leven verwacht alles, zo is het leven: het verwarmt en verkilt, het prest en laat weer los, het kalmeert om vervolgens te verontrusten. Wat het van ons wil is moed. Wat God wil,

is zien dat wij leren in staat te zijn blijer te worden midden in blijheid, en nog blijer middenin droefenis. En alleen op die manier, op het moment zelf dat men het wil, doelbewust -uit moet. Zou het zijn? Het was in elk geval wat ik soms dacht. p272

De paarden, welgemoed, vulden de kraal. Het deed goed, diep in te ademen, alle geuren toe te laten. De ziel te ademen van die velden en die plaatsen. En er viel een schot.

Er viel een schot, een geweschot, in de verte. Ik wist het meteen. Ik weet het altijd, wanneer een schot een schot is -dat wil zeggen- wanneer er nog meer komen. Er vielen vele schoten. Ik deed mijn riem om, met de volgende restrictie: dat ik niet weet hoe ik het deed. Voor ik wist wat er gebeurde was ik in de wapenen. p277

Mijn eigen schoten hoorde ik nauwelijks. Maar die van de anderen: het wilde fluiten, het sissen, de ijzeren inslag -stenigende kogels. Ik en ik. Zelfs mijn eigen knallen, bij elk schot, recht in het hart. In het vizier en dan een goedgerichte korrel doods zenden naar die spaarzame pluimen dansende rook. Zo zijn de dingen, zo zijn ze. p280

Een slaapkamer, vrij klein, zonder enig bed, alles wat men zag was een tafel. Een eerbiedwekkende tafel uit welriekend rood hout. Ik begreep niet. Het was als kwam de oorlog in die kamer niet binnen. p281

De heining was hoog, ze hadden geen uitweg. Behalve één, een groot, helder paard, dat van de Schaaf was en Safirento heette. Het kwam omhoog, als gehesen, en bleef hangen, leek even te dommelen over de palissade heen- alsof het werd gewogen op een weegschaal, evenwichtspunt- de dikke, bille heupen naar ons toe; en viel dan naar buiten, verdween naar de andere kant, we konden zelfs zijn einde niet zien. p292

We vervloekten de judassen. Om geen angst te hebben? Ah, juist om geen angst te hebben begeven wij ons naar de haat. p295

Of ik bang was? Bang, voor de verwarring der dingen, in het woelen van die toekomsten, want alles is baaierd. En zolang er op de wereld een beangstigd wezen is, een sidderend kind, lopen allen gevaar -door besmetting. Maar niemand heeft het recht anderen angst aan te jagen, laat niemand dat hebben. Het grootste recht dat het mijne is -en dat ik opeis en wedereis-: dat is dat niemand het rechts zal nemen mij angst aan te jagen! p339

We werden wakker, dat mag ik wel zeggen. Elke dag is weer een dag. En het weer was gladgestreken. Wat een treurig leven, dat van jagunço -zult u zeggen. Ach, daarom moet ik lachen. Zegt u maar helemaal niets. 'Leven' is een begrip dat men zich voorstelt als een doorlopend iets, maar alleen uit hoofde van een foutieve gedachte. Elke dag is weer een dag. p342

En die plaats, Valado, die beviel me -let nu goed op-; om daar enige tijd te blijven, dat leek me wel. Zo voelde ik het: mijn lot. Wanneer men slaapt, met een natte doek over de ogen en met de nek op de kling van het mes, komt 's nachts het lot soms met de mensen praten, uitleg geven, en zelfs vragen het onvermijdelijke niet in de war te sturen, maar te helpen. Bijgeloof? Maar is het hart niet al het halve lot? p343

Ik moest hartelijk lachen. Maar ik lachte van binnen, in mijn gedrag was ik zo ernstig als een dode boom. Desondanks vergiste ik me; en ik wist het niet. Maar het saldo is er slechts één, van het vervlochten leven van allen, dat weinig varieert, en

de dingen volbrengen hun norm. Zou daar een angstig iemand staan, daar naast, bijvoorbeeld, nu, dan wil diens angst onmiddellijk in u overgaan; maar als u standvastig volhoudt niet bang te zijn, hoe dan ook, dan verdubbelt en verdriedubbelt uw moed, dat het verbijsterend is. p343

Ik dacht, en dacht, zoals de zwartkopgaai scharrelt in de mest van de koeien. Alles wat in me opkwam, diende slechts tot het voeden van een soort plan. Als in het overgedragen beeld van een droom, bereidde ik daarvan de afzonderlijke onderdelen voor, wat ik in het begin aanzag voor pure hallucinatie; maar wat, met het verstrijken der dagen, vorm begon te krijgen, en steeds meer het bezit ging nemen van mijn geest: dit plan wilde bestaan en werkelijkheid worden! p346

En toen op een dag, wilde ik. Wat ik tot dan toe had gedaan, was verdagen, verdagen. Maar nu wilde ik, min of meer zomaar, ik zag er zelfs vanaf, bewust, mij mijn stappen en motieven duidelijk en helder te maken. Terwijl ik in besluiteloosheid, slechts had rondgetast. (...)
(...) Terwijl ik wachtte, tot het uur daar zou zijn, mocht ik niet toelaten dat ook maar de minste alledaagse gedachte de vleugels in mij uit zou slaan. Ik liet het toe. Het was slechts een ogenblik. Diadorim begon met mij te praten, ik aanvaardde zijn gezelschap. En meteen liet ik het begin dat ik had gemaakt, los, zag ik af van mijn voornemens. p346

U begrijpt, wat ik hier zo vertel is slechts een resumé; want in staat van werkelijk leven, zijn de dingen met veel meer listigheid beladen: de ene dag is geheel voor de hoop, de volgende voor de troosteloosheid. Maar toen ontdekte ik, daar, de enige mogelijke mogelijkheid, de reden. De reden, de ene. Wilt u niet, wilt u het werkelijk niet weten? p253

Maar Hij -de Veile, de Verdoemde- waar bleef hij: om oog in oog te staan met mij - met mij, die sterker was dan Hij; dan de angst voor Hij -en om de grond voor mijn voeten te likken en mijn bevelen op te volgen. Ik verzamelde mijn gedachten. Voelt de slang haat voor zij bijt? Daarvoor heeft zij de tijd niet. De slang schiet toe, schiet toe, een schicht, en reeds is het gebeurd. Nu ik daar eenmaal was, wilde ik, kon ik, bleef ik. Net als Hij. p362

Maar, op dat moment was er een maar. p383

Het zwarte jongetje en de blinde Borrromeu -die ogen die altijd kijken of er net een vraag gesteld is. p391

We legden ongeveer twee mijl af, over zeer zanderige wegen. Maar reeds was ik geïrriteerd. Wat in dit leven het snelst verandert: koele wind, tapirsporen in september en oktober, en onze eigen gevoelens. Zo kwam het me opeens voor: dat het gesprek met die seo Ornelas mij had vernederd. Alsof ik geleidelijk, door het toeval gedwongen tot zijn aanwezigheid, onder zijn eigen dak, de greep op mijn waardigheid had verloren. De mening van andere mensen sijpelt ongemerkt uit hen weg, om even ongemerkt zich te vermengen, zonder dat we het ons bewust zijn, met onze eigen manier van denken! Daarom zou men, in ernstige zaken, de tanden op elkaar moeten klemmen, de oren doof moeten maken en de ogen vijandig. Voor zich uit spuwen. Elk willekeurig verzoek, van anderen, zou vat op ons kunnen krijgen, als een ziekte, met nawerkende kracht. Afzijdig blijven van allen -dat was mijn richtlijn- in het subtiele en in het alledaagse. Mijn fout, mijn grootste fout, lag in mijn gewoonte van die nieuwsgierigheden van het hart. De neiging om mensen te mogen, meteen, was een gebrek dat me verlamde. En dat had tot gevolg, dat ik,

naderhand, in die personen was teleurgesteld: plotseling leken ze me allemaal gek geworden. p397

Nog veel meer van die dingen verzon ik, al pratende, om mijn kracht te hervinden. De mond van het rund zoekt zout -het zout van rood leem. Ik riep vele vreemdsoortige dingen. Daar lag mijn kracht, ik voelde mij goed in het hete van alles. En we gingen voort, die langgerekte ruitelij. p398

Wat was het, in die woorden, dat me zo van het midden tot het eind uit mijn doen had gebracht?

Toen we kort daarna de mars van die dag besloten, liet ik weten niet gesteld te zijn op praatjes of op het gezelschap van wie dan ook, opdat ze zagen dat ik plannen overdacht en slecht geluimd was. p415

Ik heb het altijd geweten, in feite. Alleen wat ik zocht, de hele tijd, wat ik gevochten heb om te vinden, was één enkel iets -het hele iets- waarvan ik de betekenis en het vermoeden zie altijd te hebben gehad. En dat was: dat er een voorschrift bestaat, de norm van een juiste, smalle weg, die elke mens moet leven -en de formule heeft iedereen- maar in het gewone leven weten wij niet hoe die te vinden; hoe zou iemand, alleen, voor zich, die kunnen vinden en kennen? Maar die noordster is er. Moet er zijn. Zo niet, dan bleef ieders leven voor altijd die verwarring en waanzin die het nu is. En ook: elke dag, elk uur, is er van al onze mogelijke handelingen slechts één die erin slaagt de enige juiste te zijn. Dit ligt zeer in het verborgene; maar alles, buiten deze conclusie, wat ik doe, wat u doet, wat zus-en-zo doet, wat iedereen doet of nalaat te doen, dat alles is vals en fout. p416

Die vrouw wist wat hardheid was; ze hield af. Elk lot was haar vreemd. Ze was gekleed in een zwarte jurk, zeer versleten en verschoten; toen de zwarte hoofddoek die ze droeg, op de grond viel, deerde het haar niet blootshoofds te blijven. Men deed haar zitten, ze ging zitten. geen enkele keer versnelde haar ademhaling. In het genot van haar jeugd moest ze mooi zijn geweest; ze was het nu nog. Men gaf haar te eten, ze at. Te drinken, ze dronk. Ze antwoordde kort op twee of drie vragen; en onmiddellijk na te hebben gesproken klemde ze haar mond weer dicht, de dunnen lippen stijf op elkaar. Ze praatte bijna fluitend. Ik geloof dat ze niet pruimde of pijp rookte, maar desondanks spuwde ze in het rond; overigens zonder haar voetzool er overheen te halen om de grond schoon te vegen. p444

Door die zeer verlaten streken, met die arme mensen en hun kleine levens. Maar de sertao is steeds in beweging -alleen ziet u het niet; net als de armen van een weegschaal, die het enorme effect laten zien van geringe gewichten... Almaar dwalende door die zo verre landen, en ik met doffe woede in mijn hart bij de gedachte aan zo vele grote steden die er zijn en ik niet kende. Woede -omdat ik daarvan niet was, daar niet vandaan kwam...En ik navigeerde met wellust. Er zijn de daken en er zijn de wolken...Kon ik soms het blauw van de hemel in mijn handen wringen?! Ik werd een beest; ik werd werkelijk de Witte Ratelslang, al te zeer. p445

Om wel te zijn, hoe moet ik u, in letters, alle hoeken van die plaats laten zien, ze u beschrijven? Krast u een kruis in de grond. Met zijn vier armen, en de punt van elke arm: elke punt een richting...Wel, nu, aan de bovenkant, dat was waar wij vandaan kwamen. p471

Ofschoon gezeten op het zadel van dit ogenblik, vond ik niettemin tijd om mij over mijzelf te schamen, en in te zien dat Diadorim niet sterfelijk was. En dat zijn aanwezigheid mij niet behoefde gehoorzamen. Ik weet: wie liefheeft is altijd in hoge mate slaaf, maar gehoorzaamt nooit echt helemaal... p475

Zou ik aan anderen vragen wat ik niet zelf wist, nota bene: in deze Gerails waar ik de opperluitenant was? Ze zouden me niet antwoorden. Niemand maar dan ook niemand. Is het niet ruggelings lopende dat wij leven? Ik bid. Wat het is, dat wat is: het bestaat als het diepe van het water. p481

Maar ik zelf wilde welslagen met open ogen, dat had ik nodig. Wat dit betekende, was dat ik vol moest houden tot de beklemming van mijn hart voorbijging. Was het God die mij straffe -want dat uur komt- of begon de duivel te marchanderen? En ik begreep dat ik kon kiezen mijn gevoel te laten gaan: in de richting van verdriet of die van vreugde -ver, ver, tot aan het eind, zover als de sertao groot is. Tenslotte keek ik omhoog, ik hief de ogen op. Al die sterren die niet vallen. De Riem van Orion, de Grote Beer, het Zuiderkruis, de Kleine Beer, de Melkweg. Dat wekte verlangens in mij op. Ik moest standvastig wakker blijven. Toen zag ik een duister van wolken alles bedekken. p483

Reeds waaierden wij uit in het vrije veld, reeds waren wij in draf. En Diadorim, die een paar meter achter me reed, wanneer ik me omdraaide zag ik mijn glimlach op zijn lippen. (...) de vreugde van de jagunco is de gang in galop. Vreugde! Zei ik dat? O, nee, niet ik. Slaat u snel dit woord weer terug in de holten van mijn mond...Wat was het dat ik zeggen wilde? Nieuw nieuws. p485

Maar hier was ik, in oppercommando, met mijn mannen die op mij wachten, en daar was Otacilia, die mij steun behoefte. En de oorlog die, in de mond van een moment, of nog eerder, weer zou kunnen losbreken. Wat moest ik? Meerdere soorten eer heeft de mens, alle met elkaar in strijd. Kon ik, in deze benardheid, zonder tijd voor mijzelf, mijn mannen aan hun lot overlaten? Ik moest gaan. p487

Was ik anders dan alle anderen? Dat was ik. De schrik toen ik dat besepte! (...) Ik weet dat zij op andere wijze die beklemming moesten ruiken van de geuren van de savanne, dat ze anders dan ik de eindeloze reis moesten horen van die zo vele duizenden krekels des velds. Dat was mij een ergernis, met tegelijk een zekere troost gemengd. Zoals wanneer men vervuld van folterende gedachten, aldus reist door het donkerst van de nacht, en opeens briest uw paard, schuddend met de schim van zijn bleekwitte hoofd, en u wordt zich bewust van de geur van zijn zweet, en denkt aan de volhardendheid, zijn betrouwbaar geduld...Begon die nacht meer te vermogen dan mijn beslissing? Ik weet niet of ik dat wist. Ik denk er nu over na hoe beetje bij beetje een wat grotere vogel steeds meer monter begon te zingen, en andere riep, en nog andere, voor hun dagelijkse bezigheid, die net werk lijkt. Ze maakten me afgangstig, wanneer ik dacht aan hoe het nest moest zijn dat ze maakten -zo klein en kunstig, maar zo dat alles van en voor hun leventjes er precies in paste. En wat ik nog meer dacht: dat het water van die vereda daar altijd was geweest, tussen bosjes sassfras en de buriti's der winden- en dat ik, op die dag, maar enkel en alleen op die dag, daar kennelijk had moeten komen, om ze voor het eerst te zien; waarom was dat? Dwaasheid... Ik was moe, met steken in mijn zij. p490

O, dat... Ja man, weet ik het? Ik heb al zolang geleefd, ruwweg, dat ik het vermogen versleten heb ergens nog iets van te willen begrijpen. p491

Dan en daar voelde ik slechts verachting voor het beroep van jagunco, voor de valse schijn van het leiderschap. Zal ik u zeggen wie de leider is? Uitsluitend de trekker van een vuurwapen en de wijzers van de klok. p495

Daar, inderdaad, op zijn verheven hoogten, was voor een bevelhebber plaats om te bevelen -het gehele kanton van de oorlog te regeren! "Ik ga..." -; ik ging. p502

De mensen sterven niet, zij worden betoverd. p533

"Ik ben geen taalrevolutionair. Liever zou ik hebben dat men mij taalreactionair noemde. Want ik wil elke dag terugkeren naar de oorsprong van de taal, daar waar het woord nog verscholen ligt in de ingewanden van de ziel." Hij incorporeerde ook leenwoorden uit andere talen, verwerkte regionalismen uit Brazilië en Portugal, archaïsmen, indianismen, verzoon spreekwoorden of bracht subtiele veranderingen aan in bestaande zegswijzen ('De ergste blinde is hij die wil zien'), schiep neologismen, speelde met contaminaties, alliteraties, verschillende soorten rijm, hij herzag het totale systeem van voor- en achtervoegsels, zette de syntaxis op zijn kop door de verwisseling van grammaticale categorieën ('bille heupen', 'wanneer katoen begint te watten') -en getuigde daarbij niet alleen van een enorme eruditie en het meest barbaarse anti-purisme, maar ook van een formidabele kinderlijkheid. Zijn taalgebruik verraadt het speelse plezier in het toveren met woorden, in het omgaan met woorden als met speelgoed waarvan een kind wil weten wat erin zit - echter zonder dat dit ludieke aspect de overhand krijgt op de functie van de taal als voertuig van betekenissen (zo gaat hij niet, als Joyce -met wie hij uiteraard vaak en ten onrechte is vergeleken-, zover om woorden te demonteren tot vrijwel betekenisloze brokstukken). Rosa's taalgebruik, dat in zoverre eenvoudig is dat het zich kenmerkt door overwegend nevenschikkende constructies, heeft door dit alles, zo erudiet als het enerzijds is, een bij uitstek primitief, oraal karakter en een intense muzikale en poëtische kwaliteit. p534